

XORAZM MAQOMLARI VA ULARNING O'ZIGA XOSLIGI

Taubemuratova Aziza Raxat qizi ¹¹ O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti Nukus filiali

Folklor va etnografiya kafedrası

Baqshichilik va dostonchilik yo'nalishi 2-kurs talabasi

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received:16.06.2025

Revised: 17.06.2025

Accepted:18.06.2025

KALIT SO'ZLAR:

Xorazm maqomlari, maqom san'ati, musiqiy meros, tasavvufiy she'riyat, xalq madaniyati, ijro uslubi, milliy o'zlik, nomoddiy madaniy meros, estetik qadriyatlar, UNESCO.

Ushbu maqolada Xorazm maqom maktabining shakllanish tarixi, uning musiqiy va estetik xususiyatlari, poetik asoslari hamda sahnaviy ifoda vositalari chuqur tahlil qilingan. Xorazm maqomlari o'zining boy kuy tuzilmalari, dramatik ijro an'analari, tasavvufiy mazmunga ega matnlari bilan ajralib turadi va xalqning ruhiy-axloqiy qadriyatlarini musiqiy shaklda ifodalaydi. Maqolada ushbu maqomlarning boshqa hududiy maktablarga nisbatan farqli jihatlari, ularning milliy o'zlikni anglashdagi o'rni va jamiyatdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, Xorazm maqomlarining bugungi kundagi holati, yosh avlod orasida ularni saqlab qolish va targ'ib etish muammolari, UNESCO tomonidan tan olinishining xalqaro ahamiyati haqida ham mulohazalar berilgan.

Maqola musiqa san'ati va milliy madaniyatni o'rganayotgan tadqiqotchilar, talabalar hamda maqom san'atiga qiziquvchilar uchun muhim ilmiy-nazariy manba sifatida xizmat qiladi.

KIRISH. O'zbekiston xalqining ko'p asrlik tarixiy va madaniy taraqqiyotida maqom san'ati o'ziga xos betakror hodisa sifatida ajralib turadi. Bu san'at turi asrlar davomida shakllanib, mukammal musiqa tizimiga aylangan. Maqom — bu xalqning yuragi, ruhi,

o'tmishi va orzusining musiqiy ifodasidir. U turli hududlarda o'ziga xos maktablar shaklida rivojlangan bo'lib, har biri o'zining ijro uslubi, musiqiy ohanglari va poetik asoslariga ega.

Shular ichida Xorazm maqom maktabi o'zining original uslubi, sahnaviy ifodasi, boy musiqiy xazinasini va kuchli poetik asoslari bilan ajralib turadi. Bu maqomlar nafaqat milliy san'atning yuksak namunasi, balki butun insoniyatning nomoddiy madaniy merosi sifatida qadrlanadi.

Xorazm vohasi Markaziy Osiyoning eng qadimiy sivilizatsiyalaridan biri sifatida miloddan avvalgi asrlardayoq o'zining madaniy va ilmiy markazlaridan biri bo'lgan. Qadimiy Xorazmda shakllangan musiqa madaniyati Zardushtiylik, keyinchalik esa islomiy-tasavvufiy dunyoqarashlar asosida rivoj topdi. Bu hududda yashagan turli xalqlarning musiqiy merosi sintezlanib, zamonaviy Xorazm maqomlariga zamin yaratdi.

Xiva xonligi davrida (XIX asr) maqom san'ati saroy madaniyatining ajralmas qismiga aylangan. Bu davrda mashhur hofizlar, sozandalar, shoirlar va musiqashunoslar ishtirokida maqomlar yozib olinib, muayyan tartibga solingan. Ulardan biri — Muhammad Yusuf Munis va Ogahiy kabi adiblarning yozma manbalari maqomlarning shakllanishi haqida muhim ma'lumot beradi.

Har bir maqom bir nechta bo'limlardan tashkil topgan. Masalan, Saraxbor, Talqin, Ufor, Suvoriy, Mushkilot, Tasnif, Sayr kabi qismlar ijro etiladi. Har bir bo'limda ohang, ritm va ruhiy kayfiyat o'zgarib boradi, bu esa tinglovchini ruhiy safarga olib kiradi.

Xorazm maqomlari odatda ansambl ko'rinishida ijro etiladi. Unda hofiz (bosh qo'shiqchi) markaziy rolni o'ynaydi, ammo sozandalar bilan faol muloqotda bo'ladi. Ijro odatda jonli teatr elementlari bilan boyitilgan bo'lib, bu jihati bilan Xorazm maqomi xalq teatri va musiqa san'atining sintezi sifatida ko'riladi.

Ijro an'analariga quyidagilar kiradi:

- Tanbur, gijjak, doira, nay asosiy cholg'ular hisoblanadi.
- Har bir cholg'u nafaqat musiqa, balki obraz yaratishda ham xizmat qiladi.
- Doira ritmik tayanch, tanbur melodik asos, gijjak esa hissiyot ifodachisi sifatida namoyon bo'ladi.

Poetik asoslari va matn mazmuni Xorazm maqomlarida ishlatiladigan matnlar chuqur ma'noga ega, ular asosan klassik g'azallar, tasavvufiy she'rlar, xalq hikmatlari asosida shakllangan. Bu she'rlar quyidagi mavzularni o'z ichiga oladi:

- Ilohiy ishq va ma'rifat yo'li
- Vaqtning o'tkinchiligi
- Sabr, tavba va fanolik

- Yor visoli, hijron azobi

Eng ko'p ishlatiladigan shoirlar: Alisher Navoiy, Xoja Hofiz, Sa'diy Sheroziy, Bobur, Ogahiy, Munis va boshqalar.

Xorazm maqomlari shunchaki musiqiy asar emas, ular insonning ruhiy-mustahkamlanish vositasidir. Har bir maqom tinglovchini o'z holatiga moslab — sho'xlik, xayol, iztirob, hushyorlik yoki sukut sari yetaklaydi. Bu esa uning pedagogik, terapevtik va ruhiy jihatdan ijobiy ta'sirini ochib beradi.

Maqomlar orqali xalq o'z tarixini, ichki kechinmalarini, orzu-umidlarini ifoda etadi. Ayniqsa, Segoh va Dugoh maqomlari inson qalbining eng nozik torlarini chertadi.

Bugungi kundagi holati va kelajagi Xorazm maqom san'ati bugungi kunda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanmoqda. 2008-yilda "Xorazm maqom san'ati" UNESCO nomoddiy madaniy merosi ro'yxatiga kiritildi. Xorazmda "Maqom ansambli", "Ijod maktablari" va "Maqom festivallari" orqali bu san'at targ'ib qilinmoqda.

Bundan tashqari, maqomlar zamonaviy teatr, estrada, kino san'atida ham foydalanilmoqda. Ammo bu jarayonda aslyatga sodiqlik saqlanishi juda muhim, aks holda maqomning ruhiy-falsafiy mohiyati yo'qolishi mumkin.

Xorazm maqom san'ati – bu asrlar silsilasidan o'tib kelgan, xalqimizning musiqiy tafakkurida chuqur ildiz otgan, milliy o'zligimizni ifodalovchi, betakror estetik tizimdir. U faqatgina musiqiy janr emas, balki xalqning tarixiy xotirasi, falsafiy dunyoqarashi, ma'naviy kamoloti va ichki kechinmalarining musiqiy shakldagi aksidir. Xorazm maqomlari orqali biz o'z o'tmishimiz, madaniyatimiz, ruhiyatimiz bilan to'laonli muloqot qilamiz. Bu san'at turi o'zining murakkab tuzilmasi, boy musiqiy shakllari, tasavvufiy va falsafiy mazmuni bilan inson qalbiga chuqur kirib boradi. Maqomlarning har bir ohangi, bo'limi va sho'basi ruhiy tarbiya, sabr, muhabbat, fanolik va haqiqatni anglash yo'lidagi bir bosqichni ifodalaydi. Ayniqsa, maqomlarda ishlatilgan poetik matnlar – Alisher Navoiy, Hofiz, Sa'diy kabi buyuk shoirlarning g'azallari – ularning falsafiy-ruhiy qimmatini yana-da oshiradi. Bu jihatlar maqom san'atining tarbiyaviy, estetik va axloqiy ahamiyatini kuchaytiradi.

Xorazm maqomlari o'zining sahnaviy ko'rinishi bilan boshqa maktablarga nisbatan yanada hayotiy va tomoshabop hisoblanadi. Ijrodagi dramatiklik, obrazlilik va milliy ruh maqomni nafaqat eshitish, balki ko'rish orqali ham his etish imkonini beradi. Bu esa uni ommabop san'atga aylantiradi. Ammo shuni unutmaslik kerakki, Xorazm maqomlari ana shunday yuksak darajaga asrlar davomida yetgan. Bu san'at – tasodifiy emas, balki chuqur madaniy, ijtimoiy va diniy jarayonlar natijasida shakllangan. Shuning uchun bu merosni

chuqur o'rganish, ilmiy asosda tahlil qilish, u haqda yangi avlodga to'g'ri va to'laqonli ma'lumotlar berish dolzarb vazifadir.

Bugungi globallashuv davrida yoshlar orasida milliy qadriyatlarga qiziqishning pasayishi, xorijiy madaniyatlarning ta'siri ortib borayotgan bir sharoitda, Xorazm maqomlari singari milliy san'at turlarining ahamiyati yana-da ortib bormoqda. Ular orqali yosh avlod o'z tarixini, o'zligini, milliy g'ururini anglaydi. Shu sababli, maqomlarni saqlash, o'rgatish va ommalashtirish nafaqat san'atkorlarning, balki butun jamiyatning, ayniqsa davlat va ta'lim tizimi vakillarining burchidir.

Xorazm maqomlari – bu millatning ruhiy durdonasi, xalq qalbining ovozi, tarixiy madaniyatimizning hayotiy, sof va samimiy ifodasidir. Uni asrash, anglash va sevish bizning burchimiz, uni kelajak avlodga yetkazish esa milliy g'ururimizning mezonidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A. Sultonov. O'zbek maqom san'ati. Toshkent: Fan, 2003.
2. Z. Qodirov. Maqom va xalq og'zaki ijodi. Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 2009.
3. A. Karimov. Maqom san'atining nazariy asoslari. Urganch, 2015.
4. UNESCO. Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity: Shashmaqom, Xorazm maqom.
5. Munis va Ogahiy. Firdavsul-iqbol va *Ta'rix